

www.ketab.ir

ایران آیین

نگاه به دیانت باب از دریچه‌ی
اصلاح مذهب تشیع

نگارخانه
نشر نگاه معاصر

میرزا یحیی دولت آبادی

به کوشش سید مقداد نبوی رضوی

سرشناسه	: دولت آبادی، یحیی، ۱۲۴۱-۱۳۱۸.
عنوان و نام پدیدآور	: آیین در ایران: نگاه به دیانت باب از دریچه‌ی اصلاح مذهب تشیع / میرزا یحیی دولت آبادی؛ به کوشش سید مقداد نبوی رضوی.
مشخصات نشر	: تهران: نگاه معاصر، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: ۵۰۶ ص؛ ۲۱/۵×۱۴/۵ سم؛ مصور.
شابک	: 978-622-290-004-5
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا.
موضوع	: بایبه - ایران - تاریخ.
موضوع	: Babists - Iran - History
موضوع	: باب، علی محمد بن محمد رضا، ۱۲۳۵-۱۲۶۶ق.
موضوع	: Bab, Ali Muhammad Shirazi
موضوع	: شیعه - ایران - تاریخ.
موضوع	: Shi'ah - Iran - History
موضوع	: بایبه - ایران - ردیه‌ها.
موضوع	: literature Babists - Iran - Controversial
موضوع	: بایبه - تاریخ - اسناد و مدارک.
موضوع	: Babists - History - Sources
شناسه افزوده	: نبوی رضوی، سید مقداد، ۱۳۵۹ - ، گردآورنده.
رده بندی کنگره	: BP ۳۳۰
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۵۶۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۴۹۸۹۲۶

آئین در ایران

نگاه به دیانت باب از
دریچه‌ی اصلاح مذهب تشیع

میرزا یحیی دولت‌آبادی

به کوشش

ستید مقداد نبوی رضوی

کتابخانه

ناشر: نشر نگاه معاصر (وابسته به مؤسسه پژوهشی نگاه معاصر)

مدیر هنری: باسم الرسام
حروفچینی و صفحه‌آرایی: حروفچینی‌ها (امید ستید کاظمی)

لیتوگرافی: نوید

چاپ و صحافی: پیکان

نوبت چاپ: یکم، ۱۴۰۰

شمارگان: ۱۱۰۰

قیمت: ۱۳۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۹۰-۰۰۴-۵

نشانی: تهران، مینی سیتی، شهرک محلاتی،

فاز ۲ مخابرات، بلوک ۳۸، واحد ۲ شرقی

تلفن: ۲۲۴۴۸۴۱۹ (۰۲۱)

negahemoaser94@gmail.com

 nashr_negahemoaser

فهرست

- دیباچه‌ای بر آئین در ایران ۷
- کتاب آئین در ایران ۲۸۴-۱۴۵
- پیوست شماره ۱: «تشیع و اندیشه‌های ایرانی» و «اندیشه‌ی شعوبی‌گری و مذهب شیعه» ۲۸۵
- پیوست شماره ۲: ملا محمدتقی هراتی، ایمان به باب و بازگشت از بابی‌گری ۳۰۷
- پیوست شماره ۳: رساله‌ی متولی‌باشی قمی در نقد دعوت بهاء الله ۳۳۷
- کتابنامه ۳۶۹
- تصاویر ۵۰۶-۳۸۵

دباجه‌ای بر آئین در ایران میرزا یحیی دولت‌آبادی

میرزا یحیی دولت‌آبادی (تصویر شماره‌ی ۱) به سال ۱۲۷۹ ق. در قریه‌ی دولت‌آباد اصفهان به دنیا آمد^۱ و تحصیلات دینی اسلامی را در اصفهان آغاز کرد.^۲ وی، در سال ۱۲۹۰ ق.، همراه با خانواده، به عراق رفت و به پدرش که حدود یک سال پیش برای ادامه‌ی تحصیلات دینی به آنجا رفته بود، پیوست.^۳ پدر او، میرزا هادی دولت‌آبادی (تصویر شماره‌ی ۴۵)، از همان سال‌های نوجوانی به بایان پیوسته بود و مسافرتش به عراق و پی‌گیری درس فقه احکام مذهب تشیع بر اساس سنت نهان‌زیستی بایان بود.^۴ میرزا یحیی دولت‌آبادی نیز که باید آن زمان بابی می‌بود، در نجف، به تحصیل ادبیات عرب و سپس فقه احکام شیعی پرداخت.^۵ خانواده‌ی دولت‌آبادی، سرانجام، به سال ۱۲۹۴ ق.، به ایران بازگشتند و میرزا هادی دولت‌آبادی، در اصفهان، «حوزه‌ی درسی تشکیل داده، مجلس مرافعه و حکومت شرعی برپا نمود».^۶

میرزا یحیی دولت‌آبادی، در سال ۱۲۹۷ ق.، همراه با پدر و خانواده‌اش به مشهد رفت و پس از هفت ماه اقامت در آنجا، به تهران وارد شد و یک سال و نیم در آن شهر ماند.^۷ آن زمان بود که مدتی، در یکی از مدرسه‌های علمیه‌ی آن شهر، تحت تعلیم سید

۱. یحیی دولت‌آبادی، حیات یحیی، ج ۱، ص ۱۲. ۲. پیشین، ص ۱۵.

۳. پیشین، ص ۱۹.

۴. نک.: ناصر دولت‌آبادی، حاج میرزا هادی دولت‌آبادی ملقب به ودود. نگارنده امیدوار است تا در آینده، این

مکتوب را به چاپ برساند. ۵. یحیی دولت‌آبادی، حیات یحیی، ج ۱، صص ۳۱ و ۳۲.

۶. پیشین، ج ۱، صص ۳۶ و ۳۷. ۷. پیشین، ج ۱، صص ۴۰ تا ۴۲ و ص ۵۶.

اسدالله خرقانی (از ازیلیان ضد قاجار) قرار گرفت^۱ و با استاد وی، شیخ هادی نجم آبادی (بزرگ ازیلیان تهران و بعدها: از شهداء بیان، تصویر شماره ۵۹)، نیز آشنایی یافت.^۲ او، در سال ۱۲۹۹ق.، بار دیگر به اصفهان بازگشت و سه سال را در آن شهر گذراند^۳ و آن زمان، با فعالان بایبی چون میرزا نصرالله بهشتی (بعدها: ملک المتکلمین) و سید جمال الدین واعظ (بعدها: صدراالمحققین) و نیز میرزا آقاخان کرمانی و شیخ احمد روحی (از ازیلیان کرمان) - که به اصفهان آمده بودند - دوست شد.^۴

پایان بخش آن اقامت، تصمیم میرزا هادی دولت آبادی برای مسافرت به قبرس و دیدار با پیشوای بایبان، میرزا یحیی صبح ازل (تصویر شماره ۳۸)، بود. میرزا یحیی دولت آبادی، در حدود سال ۱۳۰۳ق.، همراه با برادرش، میرزا علی محمد، در کنار پدر، به سوی قبرس روانه شد، اما به سبب بیماری نتوانست با ایشان به آنجا برود؛ با این حال، پس از بهبودی، در سال ۱۳۰۴ق.، خود را به قبرس رساند^۵ و حدود یک سال و نیم نزد صبح ازل ماند و سپس، به عراق آمد و مدتی در حوزه های علمیه ی عتبات به تحصیل پرداخت و پس از انجام مناسک حج اسلامی، به ایران بازگشت.^۶

وی، در همان اوان، از صبح ازل لقب «اسم الله النجی» گرفت و در میان بایبان برجسته شمرده شد. دانسته است که ازیلیان اعطای آن لقب ها را از سوی خداوند می دانستند؛^۷ بنابراین، در نگاه ایشان، او یکی از مؤمنان بزرگی بود که مورد عنایت خاص

۱. نک.: سید علی محمد دولت آبادی، خاطرات و ملاحظات، صص ۴۸ تا ۵۰. برای آگاهی از باور بایبی و ازیلی سید اسدالله خرقانی، نک.: سید مقداد نبوی رضوی، اندیشه ی اصلاح دین در ایران، مقدمه ای تاریخی، ج ۱، صص ۴۴۵ تا ۴۴۷.

۲. نک.: یحیی دولت آبادی، حیات یحیی، ج ۱، صص ۵۸ تا ۶۰. برای آگاهی از باور بایبی و ازیلی شیخ هادی نجم آبادی، نک.: سید مقداد نبوی رضوی، اندیشه ی اصلاح دین در ایران، مقدمه ای تاریخی، ج ۱، صص ۲۳۳ تا ۲۵۵ و صص ۲۷۷ تا ۳۸۱. ۳. یحیی دولت آبادی، حیات یحیی، ج ۱، ص ۶۲.

۴. پیشین، ج ۱، صص ۶۴ تا ۶۷.

۵. ناصر دولت آبادی، حاج میرزا یحیی دولت آبادی ملقب به نجی. نگارنده امیدوار است تا در آینده، این مکتوب را به چاپ برساند.

۶. ناصر دولت آبادی، فهرست زائران صبح ازل، ص ۱. برای دیدن تصویری از این مکتوب، نک.: سید مقداد نبوی رضوی، اندیشه ی اصلاح دین در ایران، مقدمه ای تاریخی، ج ۲، بخش «تصاویر و اسناد»، سند شماره ی ۴۲.

۷. ناصر دولت آبادی، حاج میرزا یحیی دولت آبادی ملقب به نجی. نگارنده امیدوار است تا در آینده، این مکتوب را به چاپ برساند.

۸. به عنوان نمونه، صبح ازل در یکی از نامه هایی که برای شیخ محمد مهدی شریف کاشانی نوشته - و تصویر

الاهی قرار گرفته بود. صبح ازل در نامه‌ای نیز وی را «اسم الله النجی، الصابر الوفی، الابن الخلیل، و التابع لمولاه العلی النبیل، و المطیع لسیده الفرد الجمیل» یاد کرده است. عبارت «العلی النبیل» اشاره به «علی محمد» (باب) است^۱ و عبارت «سیده الفرد الجمیل» نیز باب یا خود صبح ازل را گویاست؛ بنابراین، می‌توان دانست صبح ازل، در آن نامه، ایمان بانی میرزا یحیی دولت‌آبادی را بس ستوده بود.^۲

سفر میرزا هادی دولت‌آبادی به قبرس سبب شد تا برای نخستین بار اعتقاد بانی‌اش در میان عالمان دینی و مردم مسلمان پخش شود و او را با سختی روبه‌رو کند. برخی عالمان دینی اصفهان بر کشتن او و فرزندش، میرزا یحیی، دست می‌گذاشتند، اما موفق نشدند؛ با این حال، فشارها همچنان باقی بود تا آن‌که بیشتر خانواده‌ی دولت‌آبادی اصفهان را ترک گفته و سرانجام، به سال ۱۳۰۷ ق.، در تهران سکونت گزیدند.^۳

این اقامت آغاز فصل جدیدی از تکاپوهای میرزا یحیی دولت‌آبادی بود و او را در میان رجال مهم تاریخ ایران در دهه‌های پایانی پادشاهی سلسله‌ی قاجار و دهه‌های نخستین سلطنت پهلوی جای داد. کارهای سیاسی و فرهنگی او در بازه‌ی زمانی یک دهه و نیم پیش از رخداد مشروطیت ایران بدین قرارند:

۱. حضور در حوزه‌ی اتحاد اسلام تهران، به تبعیت از حوزه‌ی اتحاد اسلام اسلامبول (یاران سید جمال‌الدین افغانی) برای ضمیمه کردن ایران به عثمانی (حدود ۱۳۱۰ تا ۱۳۱۳ ق.)؛

→ آن در اختیار نگارنده است - چنین آورده: «یوصل إلی من جعل الله أباه رقیباً الحاج میرزا م.». این سخن گویای آن است که لقب «اسم الله الرقیب» از جانب خداوند به ملا محمد جعفر نراقی (پدر شریف کاشانی) داده شده بود. میرزا مهدی امین در ابتدای یکی از آثار خود، لقب «اسم الله الأمین» را افتخاری از سوی خداوند دانسته است: «... چنین گوید عبد مسکین مستکین، المفتخر من ربه بلقب الأمین...» (میرزا مهدی امین، دلیل المتحیرین، ص ۱) بذیعہ مرآتی نوری (نوه‌ی پسری برادر صبح ازل) نیز درباره‌ی لقب «عزیه» برای شاه‌سلطان خانم (خواهر صبح ازل) نوشته: «این لقب از لسان مرآت الأزلیه نازل شده است.» (بذیعہ مرآتی نوری، وقایع راستین تا کر نور، ص ۴۰)

۱. سید علی محمد باب گاه، به سبب همسانی ابجدی دو واژه‌ی «محمد» و «نبیل»، خود را «علی قبل نبیل» (علی محمد) می‌خواند. به عنوان نمونه، از لوح وصایت (سند شماره‌ی ۲۷) می‌توان یاد کرد: «... هذا کتاب من علی قبل نبیل ذکر الله للعالمین إلی من يعدل اسمه اسم الوحید ذکر الله للعالمین...».

۲. برای دیدن تصویر این نامه، نک: سید مقداد نبوی رضوی، اندیشه‌ی اصلاح دین در ایران، مقدمه‌ای تاریخی، ج ۲، بخش «تصاویر و اسناد»، سند‌های شماره‌ی ۳۱ و ۳۲.

۳. نک: پیشین، ج ۱، صص ۸۲ تا ۸۵.

۲. شرکت در کار گروهی موفق برای کشتن ناصرالدین شاه قاجار (۱۳۱۳ق.).

۳. کوشش جدی در نهضت مدارس جدید (از ۱۳۱۵ق. به بعد).

۴. عضویت در هیئت مدیره انجمن بابی باغ میرزا سلیمان خان میکده (مهم ترین گروه مخفی اثرگذار در مقدمات مشروطیت) و دخالت اساسی در بنیان گذاری نظام مشروطیت؛ از جمله، گنجاندن «عدالت خانه» در میان خواسته های عالمان دینی معترض تهران و رساندن آن به مظفرالدین شاه قاجار (۱۳۲۲ تا ۱۳۲۴ق.).

۵. تکاپوهای پی گیرانه در جنبش مشروطیت؛ از جمله، تلاش برای پادشاهی شاهزاده مسعود میرزا ظل السلطان (۱۳۲۴ تا ۱۳۲۶ق.) که خشم ویژه محمدعلی شاه قاجار نسبت به او را در پی داشت.

همان گونه که در جایی دیگر نشان داده شده، با آگاهی از ایمان بابی میرزا یحیی دولت آبادی و هم مهملکنش، رد پای آن باور در تمام این کوشش ها و جایگاه بنیادینش در آنها به گونه ای منطقی به دست می آید.^۱

این فعال بابی ضد قاجار که در میان مشروطه خواهان تراز اول شناخته می شد^۲ و در سال های مشروطیت به گزارش وقایع ایران به صبح ازل نیز می پرداخت^۳ و در همان سال ها، بار دیگر، در قبرس به دیدارش رسید^۴ شرح زندگانی خود را در کتابی چهارجلدی با نام حیات یحیی نگاشت. این کتاب که اساس بر تهمان نگاری پا گرفته، تاکنون، یکی از منابع اصلی تاریخ نگاری جنبش مشروطیت بوده و نمودی بر دخالت جدی وقایع نگاران و تاریخ نگاران ازلی در نگارش رخداد های آن دوره ی مهم از تاریخ ایران است.^۵

۱. نک.: پیشین، ج ۱، صص ۱۱۴ تا ۱۲۱.

۲. به عنوان نمونه، نک.: پیشین، ج ۱، صص ۴۲۳ تا ۴۳۰: بخش «جایگاه انجمن بابی باغ میکده در جنبش مشروطیت ایران».

۳. به نوشته ناصر دولت آبادی (از محققان ازلیان، تصویر شماره ۱۱)، آن نامه ها با امضای «ن ج ی» یا «ناصر امین» برای صبح ازل فرستاده می شد. نگارنده امیدوار است تا در آینده این مکتوب را به چاپ برساند.

۴. به نوشته ی یکی از محققان حوزه ی ازلیان، میرزا یحیی دولت آبادی، در همان حدود زمانی اقامت در اسلامبول (۱۳۲۶ق.)، «به گفته ی دو تن از اهل بیان نزدیک خاندان دولت آبادی، به دیدار صبح ازل در ماغوسه ی قبرس می رود.» (منوچهر بختیاری، کارنامه و تأثیر دگراندیشان ازلی در ایران (جدال حافظه با فراموشی)، ص ۱۸۳)

۵. آن دسته از نویسندگانی که تاکنون اساس تاریخ نگاری جنبش مشروطیت ایران بر نگاشته های شان استوار شده، این کسان اند: ۱. میرزا یحیی دولت آبادی (نویسنده ی حیات یحیی)، ۲. شیخ محمد مهدی شریف کاشانی ←